

DR. STADLER JENŐ JÓZSEF

ZIRCI KÉPEK ÉS TÖRTÉNETEK

ZIRC, 2024.

Bevezetés

Mindig azt terveztem, hogy azokat az élményeket, melyeket szülőfalunkban, most már kissé falusias városunkban átéltem, amiket tapasztaltam, mindazoknak szeretném tudomására hozni, akik e kedves település története iránt érdeklődnek.

Magán tapasztalataimat szeretném kiegészíteni mások ismereteivel is, hiszen az emlékezet hol így, hol úgy őrzi meg a történeteket. A hiteles kép megrajzolásához szeretném a már nyomtatásban megjelent szerzők írásait is méltányolni és idézni és tisztességesen adatulni, hogy más érdeklődők könnyebben el tudják őket érni. A szóbeli támogatókat nem tekintem adatközlőknek, mint ahogy magamat sem tekintem helytörténeti kutatónak, csupán emlékezőnek, legfeljebb igényesebb emlékezőnek. Emlékezetem támogatói közül megemlítem az akkor már 90-es éveit fogyasztó Szirbek Józsi bácsit. Amikor jó régen őt kérdeztem az elmondottakat illetően, hogy ő honnan tudja, így válaszolt: „Tudod ezt valamikor mindenki tudta, de aztán múltott az idő, és egyre kevesebben emlékeztek. Most már magad is láthatod, hogy ezekről a dolgokról már senki sem beszél.”

A feledés ellen írom a következőket azoknak, akiket érdekel bájos szép lakóhelyünk története. Azoknak is, akik másképp emlékeznek, biztatván őket, írják le tapasztalataikat, mert az emlékezet romlandó.

Példaként szabadjon említeni a világháborút, majd a hosszú hadifogságot megjárt ember példáját, aki sokszor, nagyon sokszor elmesélte szomorú emlékeit. Amikor elakadt a szava, mondhatni csak levegőt vett, családtagjai máris ott folytatták, ahol megszakadt a történet. Aztán mégis az történt, hogy amikor meghalt, akkor meghaltak az emlékek is. A leszármazók és hozzátartozók csak zavartan néznek egymásra: Mindig ezeket mesélte, hát hadifogságban volt Oroszországban, de a részleteket elfelejtették.

Ezért írom: a feledés ellen. Helyi tájképi megjelenésekről, emberekről, eseményekről és változásokról: A feledés ellen.

Városunkról

Zirc, a ciszterci rend magyarországi központja, a 20. század húszas éveitől ciszterci rendi főiskolával. 1850-től járási székhely. 1970-ben a zirci járást megszüntették, a hozzá tartozó községeket pedig a pápai, illetőleg a veszprémi járásokhoz csatolták. Zirc ettől fogva nagyközség. 1984-ben Lókút, Nagyesztergár és Olaszfalu hozzácsatolásával várossá nyilvánították. 1993-tól mindhárom település ismét önálló.

Lakói:

- 1937-ben 2749 fő (Pesti Hírlap lexikona);
- 2004-ben 7393 fő (Magyar Nagylexikon);
- 2024-ben 6417 fő (Wikipédia)

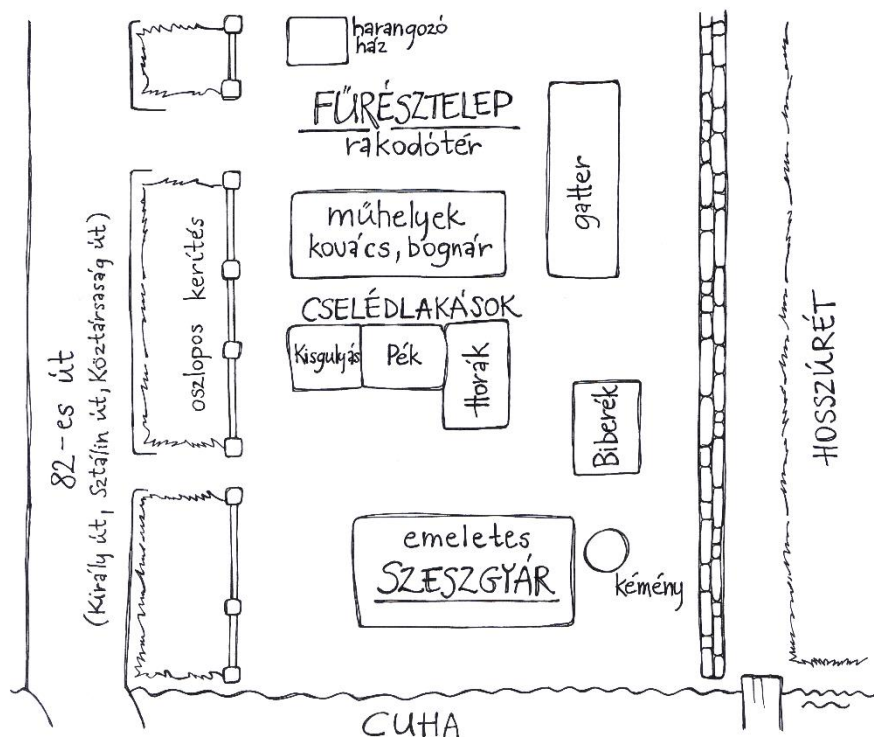
A település jól látható módon, 1945-1950-ig megőrizte a 18. században történt német telepesek által elfoglalt helyeket, foglalkozásokat és társadalmi szerepeket. Még ekkor is érzékelhető volt az 1718-ban kiosztott 40 parasztbirtok és a 100 jobbágybirtok. A parasztsor a Kossuth Lajos utca elejétől a falu végéig húzódott. A jobbágyok birtokai, akik iparos foglalkozásúak voltak, a mostani Rákóczi tértől számítva északnyugatra terültek el. A település működtetésével kapcsolatos hivatali- és működési feltételeket ellátó hivatal és a hivatali dolgozók zömmel a két terület nagyjából földrajzi határát is jelentő, mostani Petőfi utcában telepedtek le. Itt építették fel a 20. század elején a járási Szolgabíróóság épületét, mely sokáig kezdeti funkcióit teljesítette. A zirci járás 1970-ben történt megszüntetésekor a helyi Bakony Mgtsz. szerzett az épületben tulajdonjogot magának. Ezzel egyidőben a hivatali szervezet az időközben felépült és megszűnt Járási Pártbizottság épületében talált otthonra.

A település életében alapvető szerepet játszó Zirci Apátság 1945-ig gyakorolta a földesúri jogokat. A település arculatát is az apátsági gazdasági berendezkedés határozta meg alapvetően, mely a 18. század elején történt második honfoglaláskor a Veszprém-Győr közlekedési út közelében építette fel templomát majd megkapó külsejű rendi palotáját. Nem meglepő módon az apátsági épület elkészültét követően a korábbi győri országutat elé kanyarították, és itt alakult ki a most is látható Rákóczi tér, és innen vezetett az út Veszprém felé.

Zirc 1945 előtti képe, mely már csak emlékezetünkben létezik

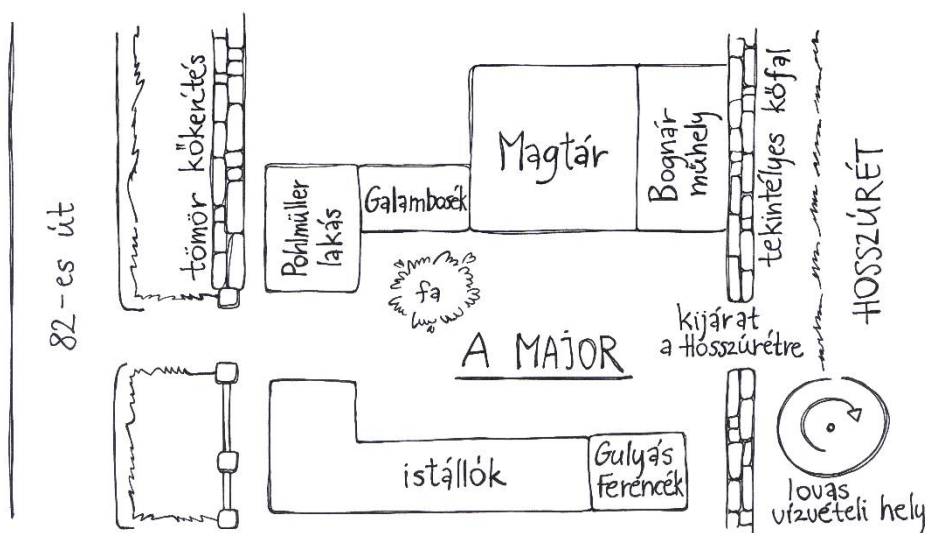
Befelé Zircre

Az 1896-ban létesített vasútállomástól nyugatra tekintve elsőként a szeszgyár emeletes épülete és a mellette nyújtózkodó gyárkémény jelentette az első képet. A szeszgyárat a Hosszúrét felől masszív kőfal határolta. A közelebbi oldalon a Cuha patak jelentette a határt. A község központja felé vezető utat balról az Arborétum szürke tömör fala, jobbról az apátság gazdaságát képező épületegyüttesek kísérték, előttük masszív, rusztikus kőoszlopokat átívelő léces fakerítéssel. Körülbelül a középkori oszlopköteg mellett ugyanazon az oldalon indult az apátság gazdasági udvarára vezető bekötő út, kétszárnyas vaskapuja ma is látható. Az egykori lábas pajta ma is áll. Az itt található épületek az eltelt majd száz év alatt alaposan megváltoztatták funkcióikat. Korábban a rendház mosodái és konyhái foglaltak itt helyet. A rend feloszlata után sajtgyár létesült, most pedig a Szent Bernát Idősek Otthona és az Apátsági Sör-manufaktúra kiszolgáló részei találhatóak itt. A 82-es útvonal felé eső részen, az egykori konventkert helyén, az Ipari Szakképző Intézet sportpályái voltak (kosárlabda, kézilabda és röplabda pályák). A funkcióváltást és a régi apátsági intézetet kutató ásatások befejezését követően itt bemutatótér és parkoló alakult ki.

Az egykori szeszgyár és fűrésztelep alaprajzának vázlata

A központ felé vezető úton tovább haladva, jobb oldalon az apátsági fűrésztelep majd a harangozó-lakás következett. Az utolsó zirci harangozó Vinkler József volt, akit Várhegyiként temettek el a felső temetőben. De Vinkler Józsi bácsi mellett, abban a tekintélyes házban élt Eiselt Klára is a szüleivel.

Az egykori major alaprajzának vázlata

A központ felé közeledve, szintén a jobb oldalon, a major bejárata következett. A major a marhaistállóval, magtárral, bognárműhellyel és a benne létesített lakásokkal külön világ volt. Széles tér jellemezte közepütt, szűkös kijárat a Hosszúrét felé. E mögött csak az apátságot tápláló vízvezeték hajtóműve volt található. E szerkezetet egy ló körben járó mozgásával lehetett működtetni. Így töltötték fel az apátsági épület vízvezetékrendszerét.

A majorban 3 családnak létesült lakás. A bejáratától balra Pohlmüller Józsi bácsi, a bognár lakását találtuk. Lányai: Márta és Éva voltak. Innen befelé fordulva a magtárat kezelő Galambos János lakása következett. Gyermekei: Feri, Jancsi, Tamás és László voltak. A Galambos gyerekek mindegyike nagyon jó tanuló volt. Közülük Galambos János, a matematika egyetemi tanára Ghánában, majd az Egyesült Államokban tevékenykedett.

Az épület által képzett derékszögű térben nagy, árnyas fa állt. A major átellenes sarkában Gulyás Ferenc béresgazda lakott. Gyermekei: Feri és Teri voltak.

A major udvarán 1945 márciusában a visszavonuló német csapatok lóvontatású tréningeket helyeztek el. Zircet március 22-én délben erős szovjet légi terrortámadás érte. A repülők meglepetésszerű gyorsasággal támadtak. Zircen nagyon sokan estek a bombázás és az azt követő géppuskás támadás áldozatává. A Zirci Katolikus Plébánia halotti anyakönyvében közel

200 elhunyt nevét jegyezték fel. A majorban lakó Gulyás Ferencné Teri néni szavakkal ki nem fejezhető képet festett a megvadult, lábaikat tört, beleiket kiborulva hordozó állatok látványáról.

A 82-es út melletti cselédlakásokban laktak: Kisgulyásék, Pékék (Pék Laci családja) és Horákék (Horák Marci és Feri családja) és külön, egy hátrébb álló házban Biberék (Pisti, Jancsi, Laci, Bori).

A 82-es út a templom mellett elhaladva, a major folytatásaként, a kertészkertet érintette, melyet már tömör fal választott el az úttól. Ez a kert az apátságban lakó szerzetesek és a rendi főiskolán tanulók szükségleteit látta el. A tekintélyes méretű kertet a cselédség művelte.

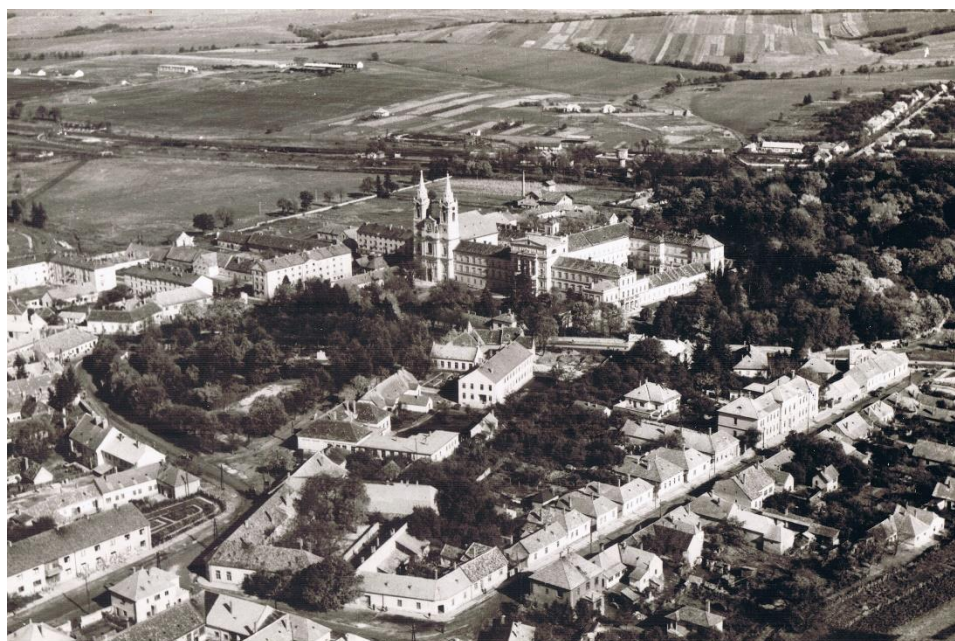
Két képeslappal próbálom érzékeltetni a bekövetkezett változásokat:

Az első lap körülbelül az 1930-as években készült légifelvétel, még a régi Zircet mutatja. Rajta még a jószemű szemlélő felfedezheti azokat a részeket, melyeket vázrajzon és leírásban is próbáltam megjeleníteni. A szeszgyárat, a cselédházakat, a majort és a kertészkertet.

Zirc madártávlatból 1930-ban

A második lap az 1960-as évek elején készülhetett, rajta már láthatóak a felépült 2 emeletes bányászházak, de látható még rajta a szeszgyár épülete és kéménye is az apátság épületétől kissé ferdén.

Zirc madártávlatból az 1960-as évek elején

A 82-es út bal oldalán az apátság előépületei foglaltak helyet, biztosítva az előkert dekoratív megjelenését. Ezekben az épületekben olyan közösségi célokat szolgáló helységek kaptak helyet, mint a cserkészotthon vagy a Katolikus Lányok Kongregációja vagy más vallás erkölcsi céllal létesített mozgalmak helységei. Az előépületek előtt elhaladva a díszes kétszárnyú kapu, a hozzá tartozó zömök oszlopok és a kerítés mentén tovább haladva Ott Lajos nyomdájá és könyvkereskedése következett. Előttük terült el a Rákóczi-tér, mely 1906-ban nyerte el nevét.

A többi utcát a község elöljárósága 1909-ben nevezte el. Az akkori utcanevek egyben a létező települést is megtestesítették. „Ekkor lett a Fő utcából Kossuth Lajos és Széchenyi Ferenc gróf utca. A Hosszú utcából Deák Ferenc utca, az Újlak utcából Reguly Antal utca, az Új utcából Kálvária út lett. Király útnak nevezték el a vasútállomásra vezető utat, melyen I. Ferenc József is bevonult Zircre. Erzsébet útnak pedig a Kórházba vezető utat keresztelték. Szentesítették a Kő utca elnevezést is, de az Imre-kert utcából Apát utca lett. A Sörház utcából Tó utca lett, a Kereszt utca megy Bakonybél felé, a Kert utca nevet pedig az Angolkert felé nyíló út kapta. Később csak annyi változás történt, hogy 1914. november 21-én az Új utca folytatását Szalay Alfréd volt zirci perjelről, az Apát utcát pedig Vajda Ödön zirci apátról nevezték el.” (Dr. Horváth Konstantin: Zirc története)

Rákóczi tér

A Rákóczi tér, mint ma is tapasztalhatjuk, jelentős mértékű területet foglal magában. Itt szervezték a közösség ünnepeit és kezdetben itt tartották a vásárokat is. Itt alakították ki a labdarúgó pályát, de az idő előrehaladtával itt fogadták a községbe látogató cirkuszosokat is, és itt kaptak letelepedési engedélyt a mutatványosok: körhintások, hajóhintások, céllövöldések. Időben jól előre szaladva, itt bonyolították le az évente megrendezésre kerülő Bányásznapot húsépgpénz kiosztásával, vásárokkal és alkalmi vendéglátó sátrakkal. A kulturális műsorok keretében itt léptek fel a kor jelentős táncdalénekesei: Harangozó Teri, Kovács Kati és mások. Ezen alkalmakkor zsúfolásig megtelt a tér.

Az időben visszalépve, 1950-ben a vasút felől érkezve, a Rákóczi tér jobb oldalán a tűzoltószertár volt. Majd Schererék emeletes épületének földszintjén az általuk működtetett, Zircen a legtekintélyesebb élelmiszer- és fűszerboltot találtuk. Ezután Drokosch Sándor óra- és ékszerboltja, majd a gyógyszertár következett, melyet Rák Endre működtetett.

A vasútállomástól a Zirc középpontjáig vezető út jobb oldala az 1950 utáni időszakban alapvetően átformálódott. Először 1952-ben építették ide a két kétemeletes bányászházat a térhez közeli szakaszon, majd a cselédházak lebontását követően a két „24 lakásost”, ahogy akkor hívták. 1969-ben itt épült fel a Zirci Gimnázium, majd néhány év múlva az új általános iskola épülete, mely Békefi Antal nevét kapta. Mindkét épület a korra jellemző szocreál stílusban valósult meg. **Ezzel eltűnt Zirc korábbi meghatározó, az érkezők számára az első benyomást keltő része: a szeszgyár, a cselédházakat és az apátság gazdasági épületeit magában foglaló rész.** Ezekkel a változtatásokkal a község városiasabb benyomást keltett. Az üresen maradt területen épült fel előbb a gimnázium épülete (1969), ezt követően a 12 tantermes újabb általános iskola (1981). A vasútállomástól vezető út bal oldala kisebb változtatásoktól eltekintve, máig őrzi régi képét. Ezután a Deák Ferenc utca beágazása következett jobb oldalon, majd a másik oldalon Ries Sándor ruha- és kötöttáru boltja. A térhez szervesen kapcsolódott Szita László sütödéje a Deák Ferenc utcai részen. A téren tovább haladva lakóházak majd egy vendéglő, Kasperék vendéglője következett, melyben az 1945 előtti időben úri kaszinó is működött.

A Ries-sarok érdekes módon a mai napig megtartotta társaságképző szerepét. Az 1950-es években is vasárnaponként az emberek itt mindig kisebb csoportokban beszélgettek. Az 1956-os forradalmat követő időben a köznyelv ezt a részt ENSZ saroknak hívta (Egyesült Nemzetek

Szövetsége, melytől folyamatosan vártuk a segítséget, hogy a forradalom vívmányai megvalósulhassanak). A csoportból kimagaslott Vágovits József alakja, aki talán szóvivővé is válhatott volna, de gyakran itt időzött Nagy József, a dudari szénbányák munkástanácsának elnöke is.

A tér átépítését követően OTP-sarokként definiálja ezt a helyet a köznyelv. Korábbi funkcióját megtartva, munkaszünetek idején, a fiatalok foglalják el a lépcsőket.

A tér kanyarulatában található házat, kisebb boltokat és az említett vendéglőt a 20. század utolsó évtizedében lebontották, és a keletkezett területen épült fel az OTP, néhány bolt, kenyérbolt és az „eurós” bolt. A nagyobb részen pedig a Penny Market és vele szemben a virágbolt, a ruhabolt, majd a festékbolt és lakástextil szaküzlet található.

A téren tovább haladva az apátsági cselédházak következtek, amelyekben az apátság folyamatos működtetését biztosító személyeket helyeztek el: sekrestyés, konyhás, mosodás és a személyzet.

Ezután Reguly Antal szülőháza, a mostani Reguly Antal Múzeum és Népművészeti Alkotóház következett. Itt egy stílusában és jellegében a környezettől elütő épület helyezkedik el, mely az 50-es évek szövetkezetesítésének idején épült (Ktsz. épület). Ma a tér felőli oldalon barkács- és játékbolt van. Udvarát Betérő Udvarnak nevezik, benne több szolgáltató jellegű bolttal, üzlettel. Ezt a sort folytatva Drokosch Sándor lakóháza következett. A teret Grotto zsidó kereskedő vasboltja zárta. Ezt az épületet a II. világháborúban lebombázták, és sokáig romként volt látható. A helyén épült ház most a munkaügyi hivatalt foglalja magában.

A teret a másik oldalon az 1928-ra felépült Katolikus Legényegylet Székháza határolta, mely folyamatosan nagy jelentőséggel bírt a község kulturális életében. Az 1930-as években a szerzetesek közreműködésével és Székely Artur vezetésével széleskörű összefogással, nagy létszámú szereplőgárdával nagy sikerű előadások valósultak meg. Zajos sikerrel játszották itt a Kacsóh Pongrác által szerzett János vitéz című daljátékot és Tóth Endre A falu rossza című népszínművét és hasonlókat.

A János vitéz című előadás szereplői

A falurossza című népszínmű szereplőgárdája, középen Székely Artur az előadás rendezője

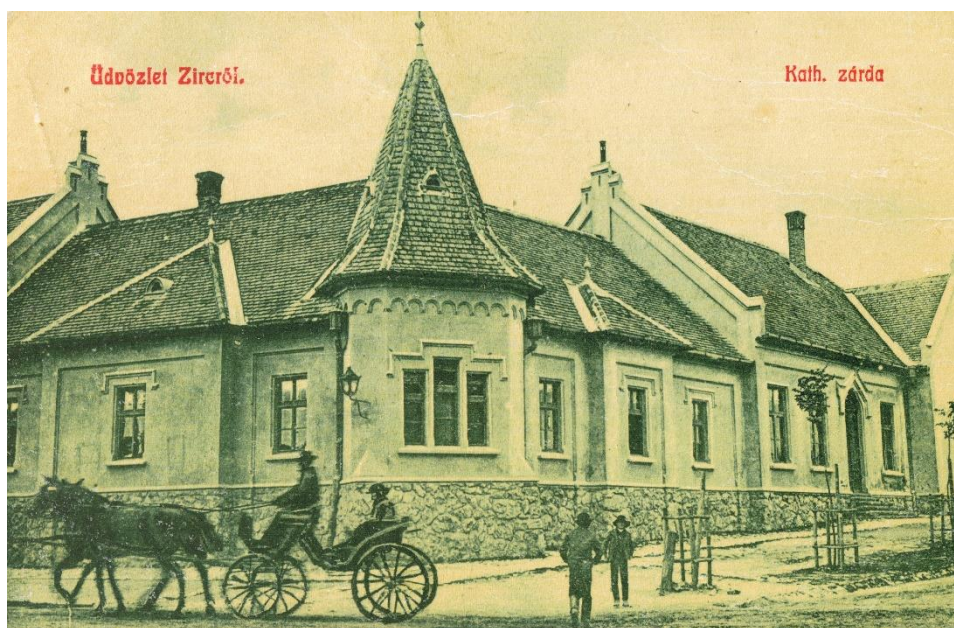
A körülbelül 260-300 férőhelyes nagyterem báloknak, hangversenyeknek, mozgalmi összejöveteleknek is helyet adott az ütemes tapsok időszakában. (Az 1950-es évek első felében.) Előbb Létray Gyula karnagy és apátsági orgonista, majd Békefi Antal iskolai zenetanár idejében sok szép koncertnek és gyermekszínházi produkciónak adott otthont ez az épület.

Itt működött évtizedeken keresztül a zirci mozi Szabó Gizi vezetésével és Héger János mozigépész közreműködésével. Az épület gondnoki lakást is magában foglalt. Ennek utolsó lakói Egervölgyiek voltak.

A rendszerváltozás időszakában fordult válságossá az épület sorsa. Tetejét lebontották. Másutt is beépíthető anyagokat innen kibontottak és elvittek. Végül áruházi formában született újjá, és jelenleg városunk legsokoldalúbb és legsikeresebb magánkézben levő üzlete működik benne.

Az egykori Legényegylet épülete és a Fiúiskola között megjelenésével szerényebb épület következik, amely régi funkcióit tekintve fontos szerepet töltött be a község életében. Az Országos Zöldkereszt Mozgalom a gyermekek céltudatosabb egészségügyi gondozását, fogászati ápolását és az országban éppen aktuális betegségek leküzdését jelölte meg célként. E fontos feladat megoldását szolgálta évtizedeken keresztül ez az 1930-as években épült ház, melyet a község lakói Zöldkereszt névvel jelöltek.

Innen tovább haladva következik az 1889-ben épített fiúiskola, a tanító- és kántorlakás, végül egy saroképület, az Isteni Szeretet Leányainak Zárdája szegélyezte a teret.

Az Isteni Szeretet Leányainak zárdája egy korabeli képeslapon

Ezeket az épületeket 1901-ben emelték, amikor is a zirci apát a nővérekre bízta a kisdidnevelést és a leánytanulók elemi oktatását. Így a zárdája épülete a tér felőli oldalon a leányiskolát három tanteremmel, az óvodát pedig a Széchenyi utcai oldalon két teremmel foglalta magában.

Az itt említett iskolaépületek a későbbiek során is az oktatást szolgálták. A fiúiskola tekintélyes méretű udvarában az 50-es évek második felében épült fel a Zirci Általános Iskola,

mely a korábbi épületekkel (fiú- és lányiskola) együtt 1959-től Reguly Antal nevét viseli. Az épület a kor kívánalmainak megfelelően szocreál stílusban épült. A zárda építésével egyidejűen az itt található kocsmát (Kukoda-kocsmát) a következő utcasarokra helyezték, a mai Petőfi és Kossuth Lajos utca találkozásához.

Az iskolák 1948-ban történt államosítását követően Létray Gyula kántort és családját a kántorlakásból kilakoltatták. Később itt pedagógusok és iskolaigazgató lakott. Az említett házat az 1960-as években lebontották, a helyén most a 2004-ben felavatott tágas tornacsarnok néz a térre.

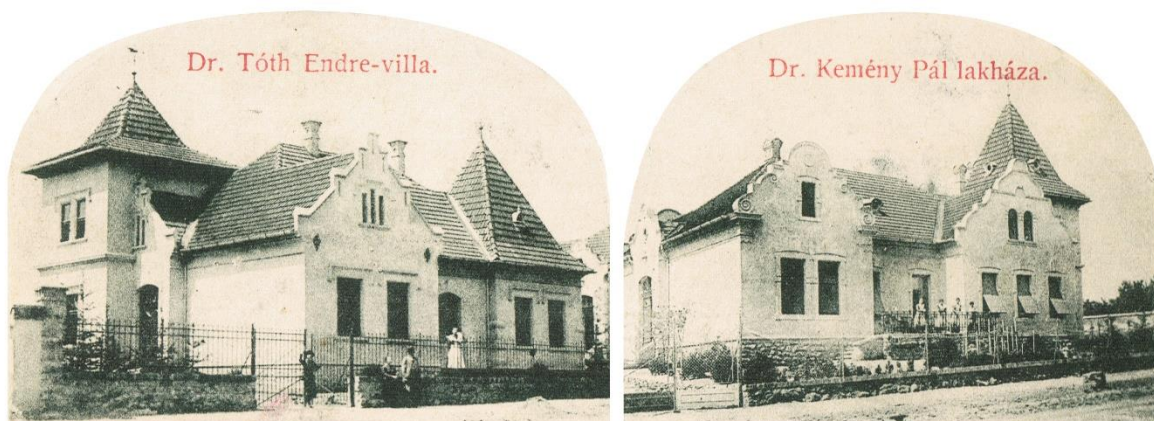
Széchenyi Ferenc utca

Miután a Rákóczi teret körbejártuk a régi Zirc tájképi megjelenítésével, a sarkon a Széchenyi utcába fordulhatunk be. Ez az utca már inkább megőrizte régi épített mivoltát. Veszprém felé fordulva baloldalt az arborétum tömörfalas kerítése volt látható. Vele szemben a nővérek zárdájának óvodai szárnya, majd a stílusában alapvetően eltérő 2 emeletes (6 lakásos) pedagógus-ház. Ennek udvarára a lakásokhoz tartozó garázsokat építettek. Ehhez hasonlóan beerőszakolt épület szélességével az utca, hosszával az udvar felé beékelte a kuglizó. Ennek a bontásra érdemes épületnek nagy értéke az egykori Kemény-villa előtti kerítés egy darabja. Ez a zirci szecesszió egyetlen képviselője.

A következő tekintélyes épület ezen az oldalon a dr. Kemény Pál által épített villa. A hagyományos építészeti megjelenésében sokat romlott házat az 1945 után időben elsőként államosították, majd benne rendőrklubot létesítettek. E változtatás súlyosan érintette a ház akkor már egyedüli lakóját, Kemény Ilonát, aki lakhelyül a villa toronyszobáját kapta. A korábbi luxus így kilátástalanságra váltott. Rokonai se voltak, akikre támaszkodhatott volna. Testvére a csetényi földbirtokos, Holitscher Károly felesége volt. De hogy a család tragédiája teljes legyen, Holitscher Károlyt a rendőrség agyonverte a „burzsuj pusztulj” időszakában. Feleségét és leányát pedig a Hortobágyra telepítették ki. Kemény Ilonát gyakran lehetett látni az utcákon viseltes bőrkabátjában, szarvasagancsban végződő kampós botjával, mert amint mondta, a házban uralkodó állapotot nem lehetett kibírni. Persze, hogy nem lehetett kibírni, hiszen az utcán is dobhártyafeszegető hangerővel szóltak a rendszer divatos indulói. Kemény Ilona 1952-ig bírta. Eddigi életét a családi ékszerek, étkezészetek, porcelánok eladásából tudta fenntartani. 1952-ben egy agyvérzés vitte el. A tekintélyes Kemény család kriptája az alsó temetőben nagyon romlott állapotban található. A ház a következő időszakban a rendőr klub után

rendőrlakásoknak adott helyet. E korszak végén itt lakott a családjával a zirci rendőrkapitány is. A reggeli órákban a buszállomásra igyekvők tapasztalhatták, hogy itt bizony a téli hóeltakarítás tartósan hiányt szenvedett.

Az épület azóta magántulajdonba került, és most Egészségforrás néven nyitottak benne boltot.

Dr. Tóth Endre-villa és a Kemény-villa korabeli képe

A következő épület az út jobb oldalán dr. Tóth Aurél apátsági jogtanácsos villája következett. Ez az elegáns épület már a 20. században, a világháborút követő időszakban épült. Egy századfordulós levelezőlap még az előbbi változatot mutatja, dr. Tóth Endre villáját, mely a világháború során megsemmisült a Zircet ért légitámadás során. Dr. Tóth Aurél a házat felépíttette az előzőtől jelentősen eltérő formában. A felépült villát a kommunista párt gondolta alkalmasnak arra, hogy hivatalát, helyi bizottságait benne elhelyezze. A pártbizottság kiköltözését követően a Zircen megnyíló gimnáziumot erősítendő, Pápáról ideköltöző pedagógus házaspár lakhelyéül szolgált. A férj, Tóth Gyula matematika-fizika, a felesége, Dömötör Emma kémia szakos középiskolai tanárként segítette az új intézmény indulását. A gimnázium igazgatójának, Csudai Bertalannak a korábban említett egykori óvoda udvarán fölépült pedagógus házban biztosítottak lakást. A Tóth házaspár kiköltözése utáni időben a házat magántulajdonba adták.

Az utcán tovább haladva a Kukoda-kocsmához érkezünk, mely ugyancsak a következő évtizedekben először Cuha-presszóvá, majd Horváth-pékséggé, illetve Petőfi utcai oldala pénzüintézeté lényegült át. A kocsmá korábban a Rákóczi tér sarkán állt, minthogy minden valamirevaló helyiség főterén kell, hogy legyen kocsmá. Miután az apátság, nevezetesen Szalai Alfréd, a leánynevelést és a kiseddóvást az Isteni Szeretet Leányaira bízta, és zárdájuk felépítését a Rákóczi téren engedélyezte, a kocsmát egy sarokkal odébb költöztette. Itt

megfelelő hely adódott, mivel itt a közelben épült, a századfordulón, 1902-ben a Járásbíróság, és emellett ezen a részen az ügyvédek is megfelelő helyet találtak. Ezt a lehetőséget kihasználva a kocsmá is új lehetőségekhez jutott, hiszen az ügyes-bajos dolgokat kedvező körülmények között lehetett intézni. A kocsmá udvarán a lovakat árnyékban lehetett tartani és abrakoltatni, mivelhogy a környező településekről lovaskocsival érkeztek az emberek ügyeiket intézni.

A Járásbíróság épülete a Petőfi utcában egy korabeli képslapon

A Kukoda-kocsmá Petőfi (vagy Vajda Ödön) utcai sarkával szemben Deutsch Mór kereskedése volt található. Ő zsidó származása miatt feltehetően a haláltáborban végezte életét.

A kereskedés épülete a március 22-i repülőátadás során vált rommá. Ebből is látható, hogy a szovjet hadsereg a németek visszavonulásának összes lehetőségét ellehetetlenítette a 82-es számú úton. Az ide becsapódó láncos bomba dr. Tóth Aurél villájának és Deutsch Mór üzletének lebombázásával, talán felgyújtásával is, a főúton való Veszprém irányába történő áthaladást teljességgel lehetetlenné tette. Így csupán a Reguly utcán való kijutási lehetőség maradt. A német csapatoknak és a civil polgári menekülteknek az összesűrűsödése a Bakonybéli útnál „eredményezte” az itt meghaltak magas számát. Itt bőven aratott a halál.

Deutsch Mór üzletének füstös romjai csak az 1960-as évek közepén tűntek el. Kezdetben zöldségkereskedés épült a helyén, meglehetősen átmeneti jelleggel, amit a Coop áruház váltott fel markáns üzleti megjelenésével. Az út bal oldalán az arborétum tömör falát már a

korábbi években lebontották, így a korábban jelzett pártbizottsági területi igény könnyebben megvalósítható volt. A Vajda Ödön apátról 1914-ben elnevezett utcában (a mostani Petőfi Sándor utcában) jelentősebb változások nem történtek, miután a 20. század első éveiben felépítették a Járásbíróságot. Illetőleg annyi változás történt, hogy a lakások államosítása során dr. Szigeti ügyvéd házát a Járási Rendőrkapitányság vehette birtokba. Az egykori tulajdonos felesége (Szigeti néni) a Reguly-ház emeletén kapott egy szobát, ahol idős éveit tölthette.

Jelentősebb változásokat kell még említenünk. Az akkori időben Erzsébet utcában található és Becske Zoltán tulajdonát képező mozi lebontották, helyébe épült a József Attila legényszálló, melyben a dudari szénbányában dolgozó nőtlen férfiak lakhattak. Ez a ház az 1956-os forradalom helyi eseményeiben játszott jelentős szerepet.

Becske Zoltán építtette az első mozi községünkben, de személye fontos szerepet játszott a villamosítás terén is. A mostani református/evangélikus templom helyén működtette áramfejlesztő telepeit. Az 1920-as években ugyancsak jelentős szerepet játszott az első bakonyi szikvíz előállításában. A jelentékeny képzelőerővel rendelkező vállalkozó pályafutásának végét az jelentette, hogy dr. Rimaszombati Imre nyilas-párti zirci ügyvéd, majd megyei főispán révén mélyen bekerült a politikába, és a bukást követően ő is jelentős büntetésre számíthatott. Ezt megelőzendő a visszavonuló német csapatokkal távozott községünkből és nyugatra távozott. Dr. Rimaszombati Imre a háborút követően bíróság elé került és súlyos börtönbüntetésben részesült. Valószínűleg börtönben halt meg.

A kocsma előtt a tér kiszélesedett a Kossuth Lajos utca kezdete előtt. Ez a tér biztosított lehetőséget arra, hogy a község az első világháborúban elesett polgárainak méltó helyen építse fel a rájuk emlékező hősi emlékművet. Az emlékművön Patrona Hungariae, Magyarország patrónája hajol országának egy elesett katonája fölé. Az emlékművet egy emelt dombra építették, ahol a szoborhoz lépcső vezetett, mely az elesett hősök magasabbrendűségét éreztetette. Az emlékművet díszes kerítés keretezte, elemein 1-1 kereszttel, emlékezve a távol nyugvó hősökre. 1964-ben a pártbizottság építéskor a nemes emlékmű ideológiailag nem fért meg az új világnézettel, ezért a Kistemplom mellé helyezték át. Az áthelyezés lényegesen csorbította az emlékmű tekintélyét, hiszen eltűnt a díszes kerítés és a magaslat, mely a hősök erkölcsi magasát jelképezte. Emellett elveszítettük az emlékműnek méltó háttérrel jelentő, nagy arborétumi fákat, melyek az időtlenséget képviselték. Az építkezés az arborétum megcsonkításával is járt. Amekkora hely kellett, annyi helyet vettek el az arborétumból. Ez

utóbbi tett közfelháborodást is keltett, de hát „az illetékesek” mindent megmagyaráztak. Az igazság akkor az övék volt. A köznyelv meg úgy interpretálta a dolgot, hogy a fehér barátok kolostora elé a vörös barátok kolostorát építették.

A Hősök szobra eredeti helyén

Külön kell szólni a Rákóczi tér ékességét jelentő, a templom mellé épített klasszikus stílusú palotáról, mely a ciszterci rend olyan gyűjteményét is magában foglalja, mint a rend könyvtára. Ennek az épületnek a botanikus kert felé eső szárnyában kapott helyet az apáti lakosztály. Itt szállásolták el 1852-ben, majd a század elején a hajmáskéri katonai gyakorlatot megtekintő Ferenc József császárt. Innen kapta nevét az épület első emeletén található Királyterem. Az épületnek e része most kiállítóterem, más része a Bakonyi Természettudományi Múzeum gyűjteményének ad helyet.

Az elegáns palotát a ciszterci rend magyarországi központjának építették. A rend apátjai: Villax Ferdinánd (1826-1857), Rezsutsek Antal (1858-1879), Supka Jeromos (1879-1891), Vajda Ödön (1891-1911), Békefi Remig (1911-1924), Werner Adolf (1924-1939), Endrédy Vendel (1939-1981) folyamatosan törekedtek és szándékaikat megvalósítva tették szebbé, tekintélyesebbé az épületet.

A célnak megfelelő körülmények jöttek létre. A második világháborút követő időben Endrédy Vendel még kijavíttatta a könyvtárban keletkezett német repülő okozta kárt, valamint

a templom szentélyében kicseréltette a szerzetesi stallumokat. Ez látható most is, de a padosorok mögötti záró domborművek hiányoznak.

A rendet súlyos csapások érték a háború befejezését követően. Elsőként a földek állami tulajdonba vétele miatt. Ezek a területek a szerzetesközösség és az általuk működtetett 5 gimnázium létét biztosították. A második megrendítő csapást 1948 nyarán az iskolák államosítása, a végső csapást pedig a szerzetesrendek működését felfüggesztő, de lényegében megszüntető határozat jelentette.

Érdeemes a ciszterci rend személyi összetételére is figyelmet fordítani. A Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának névtára az 1940-41-es iskolai évre kétszáz nevet tartalmaz, közülük 10 fő novícius (tehát első éves), 43 fő klerikus (illetőleg főiskolai hallgató), valamint 152 fő egyetemet végzett, zömmel középiskolai tanár, felszentelt pap, nagyobb részük legalább bölcsészdoktor.

A rendbe felvételüket kérők száma a következő években növekedett. Lékai Lajos, a rendtörténetírója szerint a feloszlatáskor 191 örök fogadalmas, felszentelt pap, 35 növendéke (klerikusa) és 12 novícius tagja volt a rendnek. Közöttük volt például Brisits Frigyes (a Tudományos Akadémia tagja); Baranyai Jusztin (egyetemi rendes tanár, Mindszenty József jogi titkára); Rajeczky Benjamin (a Magyar Énekoktatók Országos Egyesületének főtítkára, Kodály Zoltán munkatársa); és nem utolsó sorban Endrédy Vendel apát (a budapesti Szent Imre Gimnázium igazgatója, később Grósz József, kalocsai érsek bűnperének negyedrendű vádlottja).

Endrédy Vendel a hozzá hasonló szellemi emelkedettségűek társaságában. Endrédy Vendel mellett Kodály Zoltán.

Megalázásának és megkínzásának helye a hírhedt Andrassy út 60. szám alatt volt. Itt ma is jelölt helyeken történt kínzása. Talán Zircen is megérdemelne Endrédi Vendel egy róla elnevezett padot az arborétumban vagy a templomban.

Az apátsági épület, a szerzetesek ponyvás teherautókkal történő elhurcolását követően, először a fővárosi öregeket fogadta be. Rendkívül színes társaság, néhány stabil alkoholistával. Minden vasárnap a 10 órai misét követően két sorban várták a templomból kijövő híveket, a koldulás mindenütt értelmezhető testtartását, mozdulatait mutatva. A társaság legérdekesebb tagja egy nyugdíjas cirkuszi kardnyelő volt, aki mutatványát előadva is próbálta kéregető voltát nyomatékossá tenni.

A fővárosi öregeket a katonák követték az épületben. Ezek a változások nem voltak előnyösek az épület belső állagát tekintve. Az épület belsejében ugyanis példamutató rend uralkodott a szerzetesek idejében. Akkor még a déli szárnyon a rendbe felvételt nyert és tanulmányaikat folytató novíciusok és klerikusok (főiskolai hallgatók) tartották rendben szobáikat. A további részeken, ahol az öreg papok laktak, papinasok (polgári alkalmazottak) a szobákban levő cserépkályhákat a folyósókról fűtötték és takarították a rájuk bízott szobákat. A papinasság bizalmi állás volt, köztiszteletnek örvendtek ezek az emberek. Ilyen állást töltött be ismerőseim közül: Rémai Pista bácsi és Csillag Antal, aki később a Járási Tanács munkaügyi osztályának vezetője lett.

A katonákat a vājártanulók követték, noha a katonák 1956-ig jelen voltak a községünkben, de más elhelyezést találtak számukra.

Háborús előkészületek Zircen

Az 1939. óta folyó háború egy ideig csak közvetve érintette Magyarországot. Hadba lépésünket követően a harci események tőlünk keletre, Szovjetország (Ukrajna) területén folytak. Természetesen, a kassai bombázást követően hazánkban is fokozódott a hadi készülődés: az érintett korosztályú férfiak bevonultatása, a légtalmi rendelkezések életbe léptetése, szirénák felszerelése, óvóhelyek kijelölése.

Községünkben a Vöröstorony platóján helyezték el a szirénát, mely távolról nézve gomba benyomását keltette. Három lába a gomba tönkjére, felépítménye a gomba kalapjára emlékeztetett. Légiriadó esetén szörnyű, vijjogó hangja az emberek dobhártyáit tette próbára. Az angol és amerikai repülőök olaszországi berepüléseit követően már az 1943-as évben is

gyakran került sor a megszóllatására. Ekkor még a község - emlékezetem szerint - nem szenvedett háborús károkat. Az onnan fölszálló vadászgépek tőlünk keletebbre eső területeket kerestek, ahol aztán a felszálló liberátorok kellő hatékonysággal végezheték a bombázásos pusztításukat.

Alapvetően megváltozott a helyzet az ország német megszállását követően. 1944 márciusától júliusig deportálták a község zsidó családait, 68-70 főt szállítottak Pápára, majd onnan Celldömölkre, ahol megtörtént a bevagónírozásuk. Onnan már csak a legszomorúbb állomás, az auschwitzi megsemmisítő tábor következett. E haláltáborból már csak kevesen tértek vissza. Emlékezetem szerint csak a Kohn, a Ries család. Ők rövid zirci tartózkodás után távoztak. Zirci tartózkodásuk közismert eseménye, hogy ifj. Wohlfart Richárd légpuskájával kilőtte Kohn Juli szemét, de ez csupán véletlen baleset volt. Baumel Imre bácsi épp esedékes munkaszolgálatos idejét töltve, megúsza a deportálást. Őt élete végéig közmegebecsülés övezte, és a rőfös szakmában az utolsó hozzáértő kereskedő is ő volt.

1944 végén szomorú látványosságot jelentett, amikor egy német katonai repülő (talán Stuka) templomunk 2 tornya között élére állított szárnyakkal próbált átrepülni. Az átrepülés sikerült is, de a kanyarodás kevésbé, így a repülő a műemlék-könyvtár falának csapódott. Azt átszakította és 1-2 napig szomorú látványosságként ott függött az átszakított falon. A gép pilótája természetesen szörnyethalt, a fennakadt repülőgép kiszakadt a motorja az intarziás padlóban tett jelentékeny kárt. A halott pilótát a Kálvárián temették el, a kápolna közvetlen közelében. Holttestét még a front ideérkezte előtt kihantolták és hazavitték Németországba. Az apátság épületében keletkezett kárt ugyancsak rövid idő alatt megszüntették, és a keletkezett hiányokat pótolták, de a figyelmes szemlélő a mai napon is érzékelheti a könyvtár boltozatának az eredetitől eltérő pótlását. Amennyiben valaki nem észlelné, annak az idegenvezetők hívják fel rá a figyelmét.

A hozzánk berepülő támadások is szaporodtak, sőt már aknákat is szórtak, a repülőgéppuskái pedig keresték a földi célpontokat. A lakosság munkaerejét egyre gyakrabban vette igénybe a honvédség. A csendőrség egy tagja minden házhoz betérve szólította fel a lakókat, hogy házanként egy fő, ásóval vagy lapáttal az utca végén gyülekezzen. Közösén indultak, hogy tankcsapdákat vagy futóárkokat ássanak. A férfiak mind katonák voltak, így az asszonyokra hárult e feladat.

Az áramszolgáltató olajjal és szurokkal tartósított oszlopai az állomás Kardosrét felőli őrháza mellett voltak magasra rakva. Egy repülő azt felgyújtotta, amitől látványos lánggal porrá égett. Egy alkalommal pedig nagyanyám aggodalma miatt édesanyám jöttét izgatottan vártuk a sáncásásból. Ekkor tapasztaltuk meg először a golyók süvítését. A bunkerásás a házaknál ebben az időben vette kezdetét. A szovjet katonák közeledését nyomasztó félelem előzte meg. Vörös veszedelemnek nevezték. A katonák barbár kelet-magyarországi cselekedeteinek híre jöttüket megelőzte. Kegyetlenkedésük híre borzalommal töltötte el az itteni lakosságot. Minden háznál bunkerásásba kezdtek a családok, hogy legalább csekély értékeiket próbálják elrejtetni. Értékek ebben az időben a disznóvágásból származók voltak: a zsír, a szalonna, a kolbász. No meg az alapvető ruházkodási cikkek, kabátok, ruhák, ágyneműk. A bunker készítése a magamkorú gyermekeknek nagyon izgalmas volt.

A nagyapámmal kertünk végében kezdtük az ásást. Mint a kútásók vagy a sírásók haladtunk lefelé a földben. A felnőttek munkáját a gyerekek kíváncsi öröme kísérte. A gyerekek állandó jelenlétükkel próbálták segíteni a folyamatot. Amikor a gödör eléggé mély lett, a háznál található vastagabb fákkal hidalták át, földet szóltak rá. Hogy a friss földkupacról a figyelmet eltereljék, ágakat is tettek a tetejére. Az elkészült bunkerek folyamatosan ingerelték a gyerekek figyelmét. Bújócskázáskor ez nagyszerű lehetőséget jelentett, bár a bújócska játék ezidőtájt nem volt divatos, mert a felnőttek félelme a gyerekekre is átragadt.

1944 őszén magyar katonák szállásolták be magukat községünkbe. A kommandáns katona sorra járta a házakat és felmérte a helyeket, hogy hova hány katonát szállásolhatnak. Hozzánk talán négy-öt katonát szállásolhattak el. Ők híradósok voltak, és a Kokas-hegyen létesült állásukban kellett szolgálatukat végezni. Ezt a létesítményt „Fülelő” névvel jelölte a közérdeklődés. Meg lehetett látogatni, és láthattuk, hogy 1944 napsugaras őszi napjain a magyar katonák miként élvezték a napsütést. Valószínű, hogy egy vagy néhány katonai rádió volt elhelyezve a fedetté tett kőhorpadásban. Ebben az időben egyre gyakrabban volt látható a tűzijáték Székesfehérvár vagy Várpalota felől. Esténként fénypászták szabdalták az est sötétjét, ritkábban „Sztálin-gyertyák” világították be nappali fénnel a vidéket, s ha mindez kevés lett volna, akkor megszólaltatták a „Sztálin-orgonát” is, melyek így összhatásukat tekintve, életre szóló emlékezetes „élményt” jelentettek mindenki számára. A gyerekeknek a felnőttek mondták, hogy a látványosság nem játék, ebben nagyon sokan halnak meg.

Közben egyre több menekült érkezett, főként Székesfehérvár környékéről. A távozó magyar katonák helyeit foglalták el. Ma sem tudjuk, hogy az igazi vagy a németekkel kollaboráló polgármester volt-e itt néhány napra a vendégünk. Ami biztos, három lánya volt, és egy kerékpárt nálunk hagytak azzal, hogy majd jelentkeznek érte, de soha nem jöttek. Sorsuk számunkra ismeretlen maradt.

Súlyos esemény volt a leventék, a 10-14 éves fiúgyermekek összegyűjtése és az ismeretlenbe való szállítása. 1945. február 28-án a zirci vasútállomásról hosszú szerelvényel indították a Zircről és környékéről összegyűjtött gyerekeket. Az esztergári plébános, Rokonai Simon ciszterci szerzetes bátor tette volt, hogy nem hagyta magára a gyerekeket, és minden veszélyt vállalva, velük utazott.

Néhány nap múlva az a vakhír kapott lábra Zircen, hogy vonatot, amelyen a leventék utaztak, szerencsétlenség érte. Elképzelhető a szülők és kísérők rettegése. Szerencsére a hír nem bizonyult igaznak.

A zirci leventék összegyűjtésével és elszállításával kapcsolatosan Kovács Lajos zirci csendőrtiszthelyettes, a gyülekező hivatalos időpontját megelőzően, összehívta a fiatalokat és világosan tudtukra adta, hogy aki tud és aki mer, az a következő napokra tegye magát elérhetetlenné. Felhívása nyomán indultak egyesével vagy csoportosan a zirci leventék a Kőrishegy irányába, Pálihálásra, Szépalmára, vagy Pálinkaházán húzódtak meg. Ennek az akciónak az eredménye volt, hogy a '28-as '29-es és '30-as születésű korosztály érintett és számba vett 111 tagjából csak 53 fiú foglalt helyet a vonaton, mely „a fájdalom vonata” néven került a köztudatba. Erről a szemtanú Rácz Sándor apátsági alkalmazott a következőket írta naplójában:

„A falu egy felbolydult méhkas lett. A fiatalok, szüleik kísérletében vagy legtöbbször az anya és a nagyszülők kíséretében, megpakolva az állomás felé tartanak. A vidékiek lovas, ökrös fogatokkal jönnek. Sírás, zokogás az egész vidék. A falu minden útja tele nyilassal, tábori csendőrrel és felfegyverzett német katonával. Az állomás előtt leállított gépfegyver, hosszú heveder lóg éhes torkából. Az állomás egész területe egy mély fájdalommal teli embertömeg. Szülők és gyermekek egymás nyakába borulva sírnak és zokognak.

Minden vagonra fel van írva, hogy melyik falu fiataljait vagonírozzák bele: Bakonyhána, Csesznek, Porva, Borzavár, Nagyesztergár, Lókút. Az egész zirci járásból viszik a fiatalokat, a

gyermeket. Alig érnek a vagon sor végére, vezényszavak hangzanak. Kemény, kegyetlen magyar és német vezényszavak. A karok még szorosabbra fonódnak.

Nem akarják elengedni a szeretett fiút, nem akarják elengedni a szeretett szülőt, nagyszülőt. Fokozott szorongás az egész állomás. Sok gyermek nem tud elszakadni szeretteitől. Ezeket kegyetlen karok lökik szét. Mindenkit beternelnek a vagonokba, az ajtókat fegyveresek állják el. Minden gyermek nézne kifelé, de a fejét nem dughatja ki a vonatból. Sírás, ordítozás, zokogás, integetés... A maradék nézik a vonat füstjét, már a füst sem látszik, de a tömeg az állomásról nem akar mozdulni. A tömeg, mintha a temetőből térne haza, oszladozni kezd. „

A lírai, beleérező leírás a falu hangulatának hiteles tükrözője. Az érintetteket, akiknek gyermekét elvitte a vonat és azokat is, akiket közvetlenül nem érintett, fájdalmas görcs fogta egybe. Mindenki megérezte és átérezte a háború kegyetlenségét. Senki nem tudta a fájdalmas hiányérzetet magától távol tartani. Az elhurcolt fiatalok egy része a Hunyadi János önkéntes páncélos hadosztályba és a Szent László gyaloghadosztályba került. Más részüket a Rába-vonal erősítési munkálataira vezényelték, többségük azonban Németországba került, ahol a helyreállítási munkákon dolgoztak. Ezek a fiatalok csak a háború befejezése után hónapokkal vagy évekkel később kerültek haza a hadifogságból. Néhány községben a hatóságok nem indították útnak a fiatalokat, vagy csak később került erre sor. A bakonyszentlászlói fiataloknak négy napi hideg élelemmel kellett a pápai filmszínházba vonulniuk. Szállítóeszközök híján ott időztek, mire szállításuk megindulhatott. Kapuvárig tudták őket elvinni és a csapatot itt érte el a front. Végül kényszerű utazásuk a székesfehérvári hadifogolytáborban ért véget.

A következő hónapokban a front közeledtével, a magyar katonákat németek váltották fel lakásunkban. Elszállásolásuk a korábbi metódusnak megfelelően történt. Utcánk egyik oldalán pékség települt. Német pékek laktak nálunk, köztük a korhatár felső határát érintő Vili. Mert beteg is volt, kiábrándult is volt, ő már nyíltan beszélt nagyszüleimmel arról, hogy a háború számukra „kaputt”. Háborús hisztériára vagy határokat nem ismerő elfogultságra jellemző, hogy a zirci apát gépkocsivezetőjét, németpárti gyűlésen, egy községünkben élő német nevelőnő ajánlotta a hatóság figyelmébe. Ő ezt követően hamar megkapta a behívóját és a doni áttörés alkalmával eltűnt. Éveken keresztül várták, a hírek szerint hadifoglyokat hozó vonat érkezésénél. Egy özvegy és három árva maradt utána.

Édesapám egy alkalommal társával folytatott beszélgetése során említette, hogy Hitlernek már befellegzett (1945 tavaszán). Erre szigorú intést kapott, miszerint nagyon vigyázzon,

amikor Hitler nevét a szájára veszi, mert az olyan, mintha Isten nevééről szólna. A beszélgetőtárs ugyancsak a Don-kanyarban lelte halálát. Utána is egy özvegy és három árva maradt. A február, a március fokozódó feszültségekkel telt. Az idő előrehaladtával egyre gyakoribbakká váltak a riadók. Ilyenkor a sziréna vijjogása űzte az örületbe az embereket. A riadók általában délután vagy este kerültek sorra, ilyenkor az apátság díszudvara felől közelítettük meg az épület pincéjében, illetőleg pincerendszerében kialakított óvóhelyet.

Arról, hogy a júliusban elhurcolt zsidó családok sorsa miként alakult, csak hírek és álhírek keringtek. Az egészséges, normális gondolkodású emberek kételkedve fogadták az ipari mértékű pusztítás hírét, amit Hitler és megfelelő minősítéssel nem illethető munkatársai találtak ki egy nép kiirtására. Auschwitz és a többi megsemmisítő tábor még gondolatban is elképzelhetetlen volt. A gyengébb képzelőerővel rendelkezőket megrendítette az 1944. november első napjaiban a falun áthajtott zsidó munkaszolgálatosok csoportja. A rongyokba öltözött nyomorult lények csak kevéssé hasonlítottak emberekre. Magyar géppisztolyos keretlegények kísérték, de inkább hajtották őket nyugati irányba, ismeretlen cél felé. A látványuk minden szemlélőben mély részvétet keltett. Az asszonyok kötényükkel takarták el szemeiket, miközben a zokogás rázta testüket. A közelebb lakók vagy a boltból hazafelé tartók kenyérdarabokat próbáltak soraik közé dobni, de a fegyveres keretlegények durván próbálták őket távol tartani, mondván, hogy az utasítást megszegők könnyen bekerülhetnek a menetbe. A gyászos menet katonai járművek haladása miatt leszorult a 82-es útról és kénytelen volt kerület tenni Nagyesztergár, Dudar, Csesznek irányába. Így kellett haladniuk a pannonhalmi téglagyárak felé. Néhányuk az utolsó éjszakát töltötte Pannonhalmán. Radnóti Miklós is közöttük volt.

Csak később lehetett megtudni, hogy e százalmas csapat egyik részét képezte annak a 3000 fős munkaszolgálatosnak, akik korábban Szerbiában, a rézbányák megközelítését lehetővé tevő vasútvonal építésén dolgoztak. Az ott folyó erőteljes partizánvékenység miatt vonták ki az ott nyomorúságos körülmények között dolgozó 9000 magyar munkaszolgálatost. A jelentős tömeget három részre osztották, és szerencsésebb csoportjukat a jugoszláv partizánok felszabadították, így életben maradhattak. Radnótiék csoportját elkerülte az ilyen szerencse. Ők a világháborús közlekedés viszontagságai között hol gyalog, hol vasúton vonszolták egyre fogyó erővel magukat. Szentkirályszabadja felől érkezve Gyulafirátóton birkahodályban töltötték az előző éjszakát. Radnóti Miklós az utolsó éjszakát a pannonhalmi téglagyárban töltötte. Innen lovaskocsin vitték a legelesettebbeket Abdára, ahol a végső erejükkel még megásatták sírgödrüket, melyekbe aztán belelőtték őket.

Általában édesanyámmal és nagyanyámmal mentünk az óvóhelyre. Nagyapám a szomszédban lakó, az első világháborútól és az olasz hadifogságból eredő járásképtelenséggel szenvedő öccsét gyámolította. A front közelsége miatt nagyapám tragacson tolta be öccsét az óvóhelyre. Az esti nagy vagy kis riadók lefújása után hazamentünk. Útközben többnyire „élvezhettük” azt a korábban említett tűzijátékot, amit az egyre közelebbi harci tevékenység okozott. A napok eseményeit a tábori csendőrség embereinek mind gyakoribb megjelenése súlyosbította. Számunkra csak a felnőttek halkra fogott beszédéből kihallott „felkoncoltatik”, „fejbelövetik” szavak voltak érthetetlenek. Nem is mertük megkérdezni, hogy mit jelentenek. A tábori csendőrök nyakába függesztett réztábla, a számunkra rejtélyt jelentő két szóval (tábori csendőr), csak később vált érthetővé. Jóval később, talán a televízió, talán a filmek segítették a megértést. Akkor tudtuk meg, hogy ezeknek semmi közük nem volt a se a csendhez, se a rendhez. Ezek géppisztolyaikkal a halál ügynökei voltak. A legaljasabb hóhérok.

Az oroszok bejövetele

A korábbiakban szó volt róla, hogy március 22-én súlyos terrortámadás érte Zircet. Sűrű kötelékekben repülőök lepték el felettünk az eget. Iszonyú módon hullott a bomba és az akna. A pusztító eszközöket egymástól elválasztani se tudtuk. A cél a német csapatok visszavonulásának megakadályozása volt. A Borzavári út mentén, a mostani Pintér-hegyi tanösvény bejárata mellett, jelentős mennyiségű benzint tároltak a németek, melyet ezen a délutánon a repülőök felgyújtottak. Szörnyű tűzijáték kezdődött. Másfél hektáron leégett az erdő.

Az apátsági épület délkeleti sarkától nem messze, a díszudvar Nepomuki Szent János szobra mögött keletkezett kráter. A visszavonulás a németek számára Veszprém felé lett volna lehetséges, de a Széchenyi út és az Apát (Vajda Ödön) utca kereszteződésében, egy akkor láncos bombának nevezett harci eszköz, mély és széles lyukat vágott. A visszavonulást ez itt lehetetlenné tette. A visszavonuló katonai egységeken túl nagyon sok székesfehérvári vagy egyéb helyekről származó menekült is feltorlódott. Igyekeztek volna ők is elhagyni községünket, de a repülőök géppuskái széles rendet vágtak tömegükben. Ember és állat együtt pusztult a támadás nyomán.

A majorban állomásozó német trén hasonló mértékű veszteséget szenvedett. Nagyon sok volt a német katonai és magyar polgári halott. Ez a nap a legfeketébb nap Zirc történetében. Ezen a napon közel kétszáz bejegyzés keletkezett a Plébániai Hivatal halotti anyakönyvében.

Ezen a napon már nem volt időnk az óvóhelyre menni. Házunk első szobájában rettegve vártuk a bekövetkezőket. Nagyanyám, édesanyám, a szomszédból nagyapám testvérének felesége, két lánya és a szembe szomszédból Jáki néni, egy nyugdíjas juhász felesége voltunk ott. A rettenet hajtotta egybe a felsoroltakat az iszonyatos légi zajban. A rézsút szomszéd, Udvardi Józsi bácsi házát választotta a bomba. Akkor már remélhettük, hogy túléljük a rettenetet. Mindannyian térden álltunk nagyanyám szép barokk feszülete előtt. Rengett velünk a ház, mintha a földrengés támadt volna. Közülünk drága nagyanyám volt lelkiekben a legerősebb. Ő mondta: Imádkozzunk! A kis csapat imája, mely szívünkéből fakadt, megkönnyebbülten szállt a magasba, a Mindenható Istenhez. Csak az értheti ezt, aki hasonló helyzetből, kikerülhetetlen életveszélyből szabadult.

A támadás után a németek saját halottaikat a cserkészotthonba vitték. Csomagolópapírba tekerték, fejüknél és lábuknál megkötötték, a nevüket tartalmazó kártyát lábukra kötötték, de eltemetésükre már nem volt idő. A Bakonybéli út hallottjait átmenetileg földelték csak el, mert egyáltalán nem lehetett tudni, hogy számunkra mennyi időt ad a végzet. Aki élve maradt a rettentő pusztítás után, rögvest az óvóhelyre sietett.

Nagyanyámmal és édesanyámmal mentünk. A díszudvaron át érkeztünk az apátság épületébe, ahol jobbra majd balra haladva értük el az óvóhely bejáratát. Ekkor már minden hely foglalt volt. Mi csak a borospincében, a hordók tetején, illetve a száradás céljából máglyába rakott dongákon ülve vészeltük át a következő éjszakát. Másnap reggel már hallottuk, hogy: „Bejöttek az oroszok!”. Nagy, döbönt várakozással teltek a percek, aztán mondták, hogy a magasrangú orosz katonák küldöttsége az apát úrral tárgyal. Talán fél óra elmúltával terjedt halkra fogott hanggal, hogy mindenki csendben várja, ami történni fog. Aztán kart karba öltve jöttek egy sorban, egy orosz, egy szerzetes, aztán megint egy orosz és megint egy szerzetes. Két dolog maradt meg ebből gyermeki emlékezetemben. Az egyik, hogy a lépés elhibázása miatt, egy orosz olyat rúgott a mellette haladó szerzetes lábába, hogy csoda, hogy nem tört el a sípcsontja. A másik, ami ritka pillanat volt e pokol kapujában történt helyzetben, hogy amiként ott ültünk a száradó hordódongákon, egy orosz tiszt rövid időre megállt édesanyám előtt, és zubbonyát kigombolva egy fényképet mutatott neki. Nem kellett bővebben magyarázni. Ahogy ő mondta, ő otthon hagyott egy „zsenyát” és egy kis „klapcit”. Nem kellett tolmács segítséget kérni, tudomásul vettük, hogy a felesége és a kislánya hozzánk hasonlóan várja az iszonyat elmúltát. Ezt követően egy vagy két éjszakát töltöttünk az óvóhelyen. Miután nyugodtabbá vált a helyzet, csak akkor mentünk haza.

Amikor kijöttünk a pincéből

Két vagy három éjszakát töltöttünk az apátság pincéjében. Amikor nagyapám megfelelőnek ítélte a helyzetet, akkor édesanyám és nagyanyám hazamentek, elővették az elrejtett edényeket, evőeszközöket és az élelmiszertartalékokból annyit, amennyi a napi szükséglet, hiszen a többit dugni kellett.

Én nagyapámmal indultam. Szülővárosom akkor mutatta a legszomorúbb képét. A mostani Idősek Otthona autóparkolójából léptünk a 82-es főútra. Jobbra tőlünk a majorban látható fertelem mutatta magát. Romok, kiégett lakások. Tovább haladva a Kertészkereszt kerítésén bombák nyitottak tágas lyukakat. Schererék háza lerombolva, előtte kisebb tölcserekkel szabdalta út. Balra hátra tekintve, az apátsági előkertben Nepomuki Szent János szobra mögött bomba- vagy aknatölcser. A mostani Járásbíróság épülete bombatalálatot szenvedett. Az akkori „szolgáltató-ház”, Pálincás Imre zöldségkereskedése, mellette fodrászüzlet és még egy üzlet lerombolva, kiégve. A mostani Ady Endre utcán, ahol a Deák Ferenc utat eléri, az út közepén kisebb tölcser. Itt értük el azt a vonalat, ahol a támadó repülőek bombáztak, a Deák Ferenc út kanyarulatát. Rédlí néni kertjében két bomba esett le, egyik a cigánydombi patak medrébe, másik feljebb; a mostani kutyakozmetikát kínáló ház mögötti részen ütött nagy tölcser. Itt akkor még nem voltak házak. Végül a Kálvária utcában, Udvardi Józsi bácsiék háza lebombázva, az utca végén Kasperék háza tető nélkül, füstös falakkal. Nagyapám szerint boldogan szakadt fel belőlem a csodálat: Jé, a mi házuk megvan!

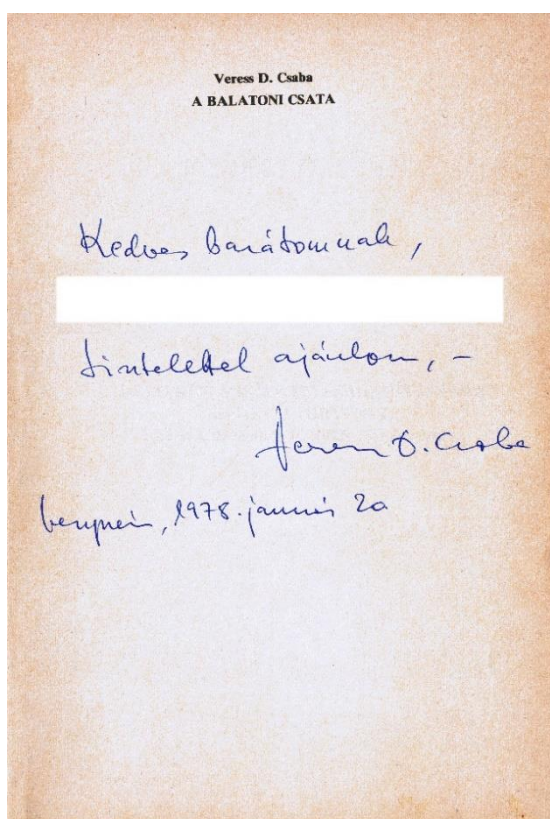
A Pintérhegy felé húztak el a bombázók. Kisebb aknákat ejtettek a Cigánydomb előtti nyílt térre. A temetőn átrepülve valószínűleg ezek a gépek gyújtották fel a németek felhalmozott üzemanyag tartalékát az erdőszélén. Óriás pusztítás volt itt. Az erdő porig égett. Ha valaki felhívja rá a figyelmet, még most is észrevehető a különbség a fák magasságát tekintve.

A gyermekek fantáziáját komolyan megmozgatta a változás, a pusztulás. Először az tűnt izgalmasnak, hogy a Szakács András kisbíróék kertjében a menekülő németek egy parancsnoki Opel gépkocsit hagytak a fejvesztett menekülés közben. Persze, hogy naponta hosszan játszottunk ezzel vagy ez mellett. Későbbi életem során így joggal találgattam, hogy az orosz Volga vagy a német Opel személyautóban ültem-e életemben először.

További háborús hagyatékot jelentett egy igazi, valószínűleg nagy teljesítményű ágyú a tündérmajori berek mögött. Ezt, mint ahogy a német autót, sokáig nem csodálhattuk, mert

elszállították. Viszont a bocskorhegyi bányában rekedt harci jármű, vagy talán több is, sokáig jelentették vasgyűjtési versenyek sikereit („Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!”).

Veress D. Csaba A balatoni csata című könyvében (1978, Veszprém) a zirci római katolikus plébánia halotti anyakönyvéből idézi az itteni áldozatokat, az áldozatok adatait: „kb. 60 zömében székesfehérvári, várpalotai, sőt erdélyi menekült vesztette életét a bombázás során (34 férfi, 19 nő, 8 gyermek). Továbbá „73 német, 13 magyar katona és egy román nemzetiségű munkásszázad 16 embere halt meg”, de „a súlyos gyógyszerhiány miatt a következő napokban további 10 férfi és 5 nő halt meg” az ekkor már az apátság épületébe költöztetett kórházban. Legutóbb Huszár G. Lőrinc plébános úr utalt e napok súlyos veszteségeire.

Veress D. Csaba könyvének dedikációja

1978-ban, az említett könyv szerzőjével napokon keresztül tartó közös munkánk során, számos érdekes részlettel bővítette ezeket a napokra vonatkozó ismereteimet. Tőle hallottam a Csetényben történt súlyos eseményekről, ahol a szovjetek talán nem akartak hadifoglyokat ejteni, inkább legalább 70 német katonát megöltek. Ugyancsak Veress D. Csabától hallottam az Olaszfaluban történekről, mely események politikai okokból nem kerülhettek a könyvébe. Hitelesítésül a szerző baráti dedikációját ajánlom.

Menekültek

Az otthonaik békés környezetét elhagyni kényszerülők tömegesen lepték el községünket. Rövid időre az itt lakók enyhítettek kilátástalan helyzetükön, már akinek épségben maradt a háza, hiszen az első szükséglet az volt, hogy fedél legyen a fejük fölött. Hogy élelmük, ennivalójuk is legyen, az már nehezebb kérdés volt, hiszen az itteniek is szükségét szenvedtek. A létfenntartáshoz szükséges táplálékokat két forrásból lehetett pótolni. Egyrészt abból, amit reménytelen útnak indulásuk előtt bepakoltak, másrészt a helyiek elrejtett készleteiből. A közös szükség egyesítő erőként hatott. Meg az egymás iránti jóakarát is. Az első menekültek nem sokkal a háború kitörését követő időben jelentek meg községünkben. A lengyel menekültek. A német-szovjet támadást követően felbecsülhetetlen számú lengyelnek kellett hazáját elhagyni. A legtöbben a nyugati irányt választották, de a környező országok embereinek együttérzése is jelentősen támogatta ügyüket. Hazánkban elsősorban idős Antall József és Varga Béla fonyódi plébános segítette ügyüket. Elsőként a Balaton déli partján került sor a letelepedésükre, ahol egészségügyi ellátást, iskolát is biztosítottak számukra.

A községünkbe érkezők számáról már nem tud az emlékezet. Nekem egy képes levelezőlap hátsó oldalán fekvő gumibélyegző hívta fel figyelmemet egykori ittlétükre: „Lengyel Menekülttábor Parancsnokság, középütt: Zirc” A lapot 1940. július 9-én adták postára. Ennek nyomán érdeklődtem, idős embereket kérdeztem, de csak annyit tudtam meg, hogy valóban voltak itt és az elhelyezésük a régi Punk vendéglőben, a mostani Békefi Antal Könyvtár épületében volt. Ahogy jöttek, úgy távoztak is. Távozásuk is a feledés homályába vész.

A Zirci Lengyel Menekülttábor Parancsnokságának pecsétje

A menekültek igazi áradata 1945 tavaszán, Székesfehérvár körzetéből, szervezett irányítással érkezett. Nálunk akkor még a magyar katonák laktak, utcánk más házaiban viszont sikerrel jártak. De a már másutt említett, március 22-i légitámadás során, a tőlünk ferdén szomszéd ház bombatalálata során, egy fehérvári menekült lelte halálát.

A menekültek mozgása a harci cselekményekkel szoros összefüggésben volt Székesfehérvár körzetéből, mert a város többször cserélt gazdát. A lakosságot „szervezetten” községünk irányába telepítették volna, már amennyire az akkori viszonyok között valamit szervezni lehetett. Az azonnali katonai behívások mellett, a magyar katonák távozásával és a német haderő helyfoglalásával egy időben, a fehérvári menekültek áradata is megérkezett. Közülük nem keveset már a szovjet hadsereg híre is menekülésre készítetett. Ők a fronttal együtt mozogva, a nyugati országok valamelyikében próbáltak nyugalmat keresni. Valamivel többen vártak arra, hogy visszatérhessenek egykori lakóhelyükre, még ha lebombázva felgyújtva, kirabolva is, de saját lakásukba.

A fehérvári menekültek csak néhány napot, a legsúlyosabb néhány napot töltötték nálunk. Ők vagy a front előtt kívántak menekülni vagy viszonylagos pihenőt követően a hazatérést választották volna. A mi vendégszeretetünkben részesült a családjával, 3 lányával a menekülő, de azonosságát világosan máig sem tisztázott fehérvári polgármester, aki kerékpárját a nagy sietségben ránk bízta. Szüleim szerint rendes emberek benyomását keltették.

A menekültek és a front mozgása nem volt nehézségektől mentes. Az Apát (vagy most Petőfi) utca kereszteződésében keletkezett nagy bombatalálat a katonaság visszavonulását szinte lehetetlenné tette. A hadigépezet és a menekülők számára községünkben kizárólag a Reguly utca biztosította volna az átjárást. Ott óriásira nőtt a zsúfoltság. A feltorlódott emberek sokaságában és a katonai visszavonuló tömegben, a támadó repülőgépek alacsonyan szállva, géppuskákkal iszonyú pusztítást végeztek. Sok német katona és sok menekült teteme maradt az úton. Eltemetésükre csak a csendesedést követően kerülhetett sor. A halottak összeszedésére a felnőtt férfi lakosságot mozgósították. Egy lovas fogattal hordták őket a megásott sírgödrökhöz, a felső temetőbe. Itt temették el a cserkészotthonban hagyott, csomagoló papírba tekert, de névcédulákkal pontosan ellátott testeket, továbbá a község utcáin, udvarain talált tetemeiket. A polgári halottaknak csomagolópapír sem jutott, úgy kerültek a temető földjébe. A felső temető országút felőli részében hosszú sorokban készültek a sírok, a felső bejáratú úttól délre a katonák sírjai, azt követően pedig a polgári halottak

következtek. A sírokat Kukoda Miklós zirci plébános jelentős ünnep keretein belül szentelte meg. Az ünnepen Szakács Nándor kisbíró akkor főiskolás fia mondott verset.

Később az eltűnt hozzátartozóikat keresők számos esetben itt találták meg családtagjaikat, így aztán számos kihantolásra került sor a polgári sírokból, de a német katonai sírokból is. A környéken talált szovjet katonák sírhelyéül a Rákóczi teret választották, talán Varga Gyula jegyző és Sági Károly kommunista párttitkár döntése alapján. Itt nyugodtak a rendszerváltozásig, amikor is a felső temetőbe helyezték át a 300-350 szovjet katona nyughelyét.

A menekültek harmadik csoportjába azok tartoztak, akik távolabbról, Pest környékéről jöttek, és életüket, lányukat, feleségüket akarták megóvni az oroszok gátlást nem ismerő szexuális érdeklődésétől. Nálunk egy soroksári édesanya, járáshibás (talán csípőficamos), a serdülőkort még el nem ért lányával keresett menedéket. Őket hosszabb időn át bújtattuk. Ebben nagy segítséget jelentett az I. világháborúban, 4 évi orosz hadifogságban töltött nagyapám, aki kitűnően beszélt oroszul. Hosszú levélben köszönték szüleimnek, nagyszüleimnek a befogadó gondoskodást. A kedves kislány fényképét a családi fényképek között őriztük. Ide is szerkesztjük, ő „a mi soroksári Zsuzsikánk”. Tőlük köszönetképpen több gombolyag bontott fonalat kaptunk.

*Haza térésem!
Emlékeire szeretettel.
Kauzer családunk.
Kik a tincét nagy
szeretettel vártak.
Rákosmindszent 1949 I 15*

Az következő képet is emlékül kaptuk egy olyan katona családjától, aki szeretettel emlékezett a nálunk eltöltött időre.

Ilyen volt a XX. század legszörnyűbb népvándorlása városunkban, már ami az országos mozgalomból községünkben tapasztalható volt. Többé ne kerüljön ilyenre sor!

A világháborús népmozgás harmadik szakasza

Az oroszok bevonulására március 23-án kerül sor községünkben. A háború további lefolyása az eddigieknél gyorsabban zajlott. Ausztria, Csehország és Szlovákia lerohanása után május 8-án Európában véget ért a II. világháború. A szovjet-orosz csapatok rövid németországi tartózkodást követően megkezdték visszavonulásukat.

Bejövetelük után nem sokkal, egyik napról a másikra orosz katonai sátrak sokasága lepte el a Cigány-dombot. Ismét jött a kommandáns katona szállást keresni, és miután nagyapám a saját nyelvén fogadta őket, meg közel is voltunk a Cigány-dombhoz, nálunk vett szállást a visszavonuló egység parancsnoka. Amint később kiderült, ebből előny is származott. Az ezredes kiemelt ellátást élvezett; kenyérrrel, hússal és zöldséggel. Ebből mi is részesülhettünk, hiszen nagyanyám főztje (nagyanyám korábban a Kemény és a Holitscher családnak is főzött) elnyerte az ezredes ízlését. A megfőzött ételből persze először nekünk kellett ennünk. Így biztosított volt arra az időre családunk kiemelt norma szerinti étkezése. Az ezredesnek kiterjedt személyzete is volt. Számomra, az értelmét bontogató gyermek számára, ők kedves emberi közösséget jelentettek. Legjobb barátom Péter, a csicskás volt. Sokat játszott velem. Nem tudom milyen nyelven beszélünk, de jól megértettük egymást. Ezt a kommunikációt nagyapám orosz tudása eredményesen segítette. Miskának hívták a lovászt. (A lovak a szomszéd, csak épp tetővel ellátott félkész épületében laktak.) Ő is jó barátom volt. Különös élményben részesített, amikor felültetett a lovakra. Iván a sofőr volt. Nagy Volga fekete személygépkocsija az udvarunkon állt. Ő tartózkodóbb volt, de az ezredes kedvét keresve barátkozott velem. Az ezredestől féltem. Egy alkalommal mindenképpen pénzt akart nekem, és talán a családunknak is adni. Ijedten téptem ki nadrágom kantárjából és dobtam a földre. Máskor szívesen ültem a hatalmas autóba. Ilyenkor szüleim nagyon aggódtak, nehogy elvigyenek „Sztálin-gyereknek”.

Egy alkalommal egy ittas katona további italt kívánt volna szerezni és talán nőt is, és felgyújtással fenyegette az egész utcát. Ekkor ott még 3-4 szalmatető ház is állt, így a fenyegetés rettenetes következményekkel járt volna. Erről nagyapám tájékoztatta az ezredest, mire ő őrséget rendelt az utcába. Minden második ház előtt fegyveres őr vigyázott a rendre. Ezek voltak a világégés emberi pillanatai, amikor az iparszerű vérengzés ritka szüneteiben kiderült, hogy a lecsendesedett viszonyok mellett azok is emberek, akikről nem nagyon gondoltuk volna.

Élet a régi Zircen

Az elmúlt 6-7 évtized, amire vissza tudok tekinteni, sorsfordító hatással járt a község életében. Hihetetlenek, talán elképzelhetetlenek ezek a változások. Korábban a község minden lakója valamilyen mértékben kapcsolódott a mezőgazdasági termeléshez, és ugyanígy, szinte minden család életében fontos szerepet töltött be az állattartás. Az 1945-50-es évekhez visszaszámolva az élet rendjét alapvetően befolyásolta a harangozások rendje. Hosszú ideig a 3 alapvető harangozáshoz igazodott az itteni lakosok életének rendje. Az alapvető harangszó hajnali ötkor, déli tizenkettőkor és este hét órakor hangzott. A hívő családok ezen alkalmakkor imádkozták az Úrangyala imádságot. A hagyományos harangozásból még most is kihallik a három „Üdvözlégy”. A hajnali harangszó az állattartókat szólította munkára állataik etetésére. Az éhező állatok hangja, például a disznók visítása szégyent jelentett a családra. Ilyen csak a lusta embereknél fordulhatott elő, szorgalmas családoknál nem. A falu vagy község 3 alapvető társadalmi rétege különböző módon kapcsolódott az állattartó mezőgazdasági termelésbe:

- A majorhoz közeli részen lakó apátsági cselédség napi tevékenységét szinte teljes egészében kitöltötte a majorban folyó élet. Reggel az etetés, itatás, majd a tehének, sertések legelőre bocsátása. Napközben a béresgazda utasításait követve végezték munkájukat. A legelőről a kora esti időben értek haza az állatok. Az esti elfoglaltságot ismét az állatgondozás jelentette.
- A parasztgazdaságok életében is nagy jelentőséggel bírt az állattartás, hiszen itt már magántulajdonról volt szó. Alapvető érdekük volt, hogy jól tartsák állataikat. A 20 katasztrális holddal rendelkező gazdagságok megkövetelték az igavonó állatok tartását. A Kossuth Lajos utca minden portáján tartottak egy pár lovat. A tehetősebbek 2 pár lóval dolgoztak, sőt néhány esetben szolgaleányeket is alkalmaztak, akik családjukkal közösen látták el a gazda utasításait. A parasztgazdák családjain belül is szigorú munkamegosztási szabályok voltak érvényben. A 20 katasztrális hold művelése és az állattartásból származó feladatok is szükségessé tették a gyermekek mielőbbi bevonását a mindennapi munkába. A foglalkozások szabályai és a hozzájuk kapcsolódó ismeretek így szálltak apáról fiúra vagy anyáról leányra. Csak a szorgalom, a hozzáértés differenciálta a családokat és szerzett számukra közmegebecsülést. Így vált megebecsültté pl. a Szalai, Kersch és a Keserű család.

- A jobbágyok vagy iparosok mezőgazdasági termékek termeléséhez való kapcsolódása kiegészítő jövedelemforrásként nélkülözhetetlen volt. Az 1718-as szerződés értelmében annyi földterületet kaptak, mely a folyamatosan végzett ipari tevékenység mellett szükséges is volt a család megfelelő színvonalon való ellátásához. Ebben a népesség-csoportban már előfordulhatott a szorgalom szerinti differenciálódás. A különbözőség mértéke a zsöllérség. A szorgalmasabbak és népesebb családok felvásárolták a kevésbé szorgalmasak vagy elköltözők birtokát, így alakulhatott ki, hogy a helyben élők és szorgalmasok több zsöllérséget is szerezhettek.

A 18. századi telepítés nyomait 1950-ig világosan lehetett tapasztalni. A 40 parasztbirtok a Veszprém felé vezető út jobb és bal oldalán volt található tekintélyes mértékű kertekkel. A baloldali paraszti birtokok kertjei az arborétumig nyúltak. A másik oldalon is hasonló méretűek voltak a kertek. Már ez feltételezi, hogy ehhez méretezett állatállomány volt portánként található. Lovak, tehenek, sertések és kacsák, libák, tyúkok.

A jobbágyok birtokai a mostani Reguly utcában jelentek meg először. Ez volt Zirc 2. utcája. A 3. utca a mostani Kálvária utca volt. Ebben az utcában kizárólag építőmunkások portái voltak. Főként kőművesek, de kőfaragók, ácsok és asztalosok laktak itt. A családok leszármazói, gyermekei közül többen követték az apa foglalkozását. A fiúk párt, feleséget a községünkben választottak. A lányok is főként a helybelieket választották férjként. Mivel a családok a jelenleginél sokkal népesebbek voltak, többeknek más elfoglaltságot kellett választaniuk. A 20. század elején néhányan Amerikában is próbálkoztak. Mások helyben próbálkoztak: például cséplőgépet vásároltak, vagy darálót működtettek. Ezeket a változásokat a ragadványnevek is tükrözték, így lett Kukoda-daráló a mai Ady Endre utcában, vagy Deszkás Amberg a mostani Deák Ferenc utcában.

Legnehezebb helyzetben az apátsági cselédek voltak, számukra volt legnehezebb életutat változtatni, hiszen nekik nem volt földjük és a lakhatást is fizetésként kapták. Számukra körülbelül 1950 körül vált lehetségessé a változtatás. A gyermekek tanulása révén szakképzetteként kerülhettek be a társadalmi munkamegosztásba.

Az élet napirendje

Az állatok reggeli etetését követte a szarvasmarhák és a disznók legelőre való kihajtása. Míg az etetés, itatás a férfiak tevékenységi körébe tartozott, az állatok kiengedése főleg női munka

volt. Ennek a munkamozzanatnak fontos információs hírértéke is volt. Ilyenkor terjedt a hír a község lakóinak megbetegedéséről, esetleg haláláról. A község nagysága még a közösség áttekinthetőségét lehetővé tette, hiszen nagyjából mindenki mindenkit ismert. Sőt, a kékcédulás választások után, a kommunista párt erőszakos nyomulását követően, a halkra fogott beszélgetések gyakori témája volt, hogy az éjjel járt-e dzsip, és kit vittek el. Nem volt ritka a dzsip járása sem és valakik begyűjtése. Kemény idők voltak ezek. Az emberek élete nem a napsugaras nyugalomról szólt. Ilyenkor gyakorolhattak szigorú önvizsgálatot a beszélgetések résztvevői. Kivel, mikor, miről beszéltek, és volt-e abban olyan, amiért éjszaka kopogtathattak „a demokrácia őrei”. A reggeli információgyűjtés után folytatódhatott a napi tevékenység.

Ma már az is szinte elképzelhetetlen, hogy minden reggel először jött a tehenes, majd kis időt követve a kanász. Az állatok legelőre hajtása Szent György napjától az őszi fagyok érkezétségéig tartott.

Májusban a tehenes ostorcsattogtatásokkal, a kanász ökörszarvból készült hangszerével jelezte érkezését. A parasztsoron egyszerű volt az állatok összegyűjtése, a parasztok legelőjébe való terelése. A zsellérek állatainak összegyűjtését a reggeli órákban a tehenesek és a kanászok végezték meghatározott menetrend szerint. Két irányból indult a csorda, illetve konda:

- Egyik a nagyesztergári út végéről a Rákóczi tér irányába, majd a Deák Ferenc utcán a felső temetőig, ahol balra fordulva értek a Cigány-dombi bejáratához, ahonnan már a legelő következett.
- A másik a Reguly utca végétől indult és onnan balra fordulva a kórház irányába, majd a Kálvária utcán végig, onnan lejőve, a Cigány-dombi bejáratnál találkoztak az ellenkező irányból érkezőkkel.

Egy helyi monda, talán igaz történet szerint a kanászkürt dallama annyira megtetszett a helyi patikusnak a Rákóczi-tér és a Deák Ferenc utca találkozásánál, hogy megkérte a kanászt, hogy azt minden reggel fújja el az ablaka alatt. Fizetség gyanánt az épület megbeszélte ablakába tett fél deciliter pálinkával honorálta a produkciót.

A reggeli órákban az iparos családok férfi tagjai a műhelyeikben foglalták el helyeiket, a gyermekeket iskolába indították, az asszonyok pedig az ebédfőzést helyezték tennivalóik központjába. Ebben a tevékenységükben a családdal együtt élő nagymamák meghatározó szerepet vállaltak. Az ebédet az esetek többségében terített asztalnál közösen költötték el. A

délutáni időben a gyermekek első feladata a család tevékenységének segítése volt. Ezután következhetett az iskolai házi feladatok megoldása. A gyerekek így tanultak bele a mindennapi élethez szükséges munka kötelességszerű elvégzésébe. Az esti órákban a vallásuk szabályait követők az esti harangszót követően elimádkozták az Úrangyalát, vagy az asszonyok az esti misére siettek, ott adtak hálát az elmúlt napért. Az esti órák ismét az állatok etetésével, itatásával fejeződtek be. Ebben a munkában az életévek gyarapodásával arányosan részt vettek a gyerekek is. Az élet egyhangúságát az évszakokhoz kapcsolódó munkafolyamatok és az ünnepek tették változatossá.

Egy történet, mely rosszabbul is végződhetett volna

Egy történetet hagytam dolgozatom végére a nagy tapsok idejéből és abból az időből, mikor még a teheneket és a sertéseket hajtották reggelente az utcákon. Abból az időből, amikor a keleti blokk országainak kommunista vezetőit ábrázoló, nagyméretű, kb. 100x70 centiméteres képeivel díszítették a városok kitüntetett helyeit. Szolid kis községünkben nem igen volt erre alkalmas falfelület, így a kommunista párt helyi aktivistái Wohlfart Richárd sütödéjének falát választották, ahol a képekkel leginkább megjeleníthető volt az internacionalista társaság. (A sütöde a Deák Ferenc utcában ma is áll, kissé leharcolt állapotban Borzavár felé haladtunkban a bal oldalon, ahol az utca a cigánydombi patakot keresztezi.) Községünkben ez képezte az egyetlen lehetőséget, így aztán itt ragasztották sorba Marx és Engels képeivel kezdődően az élcsapat tagjait: Wilhelm Piecket, Georghiu Dej-t, Georgi Dimitrovot, Klement Gottwaldot és természetesen a mi nagy tanítókat, Sztálin elvtárs legjobb tanítványát, szeretett vezérünket, Rákosi Mátyást.

Pajkos zirci gyerekek (mert más nem lehetett) a sorban levőket alaposan megvizsgálva megállapították, hogy hajviselet és arcszőrzet szempontjából kiáltó különbségek tapasztalhatók. Talán az egységesítés szándéka, talán más cél vezette ezeket a veszélyt nem ismerő pajkos gyerekeket, akik a tehenek elhullajtott lepényeiből bőven választva, kárpótlást kenve próbálták eltüntetni a tapasztalható hiányosságokat. A haj- és a szakállhiányos képekre bőven került a pótlás, így szeretett tanítónk, Rákosi Mátyás haj és szakáll tekintetében messze meghaladta a Kommunista kiáltvány szerzőjét.

Önmagában szellemes megoldás volt e csínytevés, ám az elkövetőknek fogalmuk se volt arról a veszélyről és súlyos következményeiről, melyet magukra, szüleikre vagy Wohlfart Richárd bácsira hozhattak volna. E végtelen hosszú, ütemes tapsok időszakában, („Éljen

Rákosi!”) ez a vicc az istengyalázás vétkével volt azonos mértékű. A társadalom börtönnel fenyegette az ilyen blaszfémiát. Aki elkövette azért, aki pedig eltúrte, hogy épülete falán ilyen előforduljon, azt azért. Richárd bácsi, hogy ezt megelőzze, a pékek hófehér öltözékében, fején a fehér sapkával, kenyérbéllel tisztogatta a falra ragasztott „próféták” képeit, köztük a mi alaposan kidíszített vezérünk orcáját.

Jól megjegyezte mindenki, aki látta ezt a tréfás tisztálkodást. E sorok íróját arról kérdezte az érdeemes pékmester, hogy látta-e, esetleg tudja-e, kik voltak az elkövetők. Ebből látható, hogy e gyerekes tréfának milyen súlyos következményei lehetnek volna abban az időben.

Szerencsére a mi esetünkben ez nem következett be, mert Richárd bácsinak sikerült a szerecsenmosdatás.

Zárszóként az zirciségről

Kis városunk egyrészt jelentős népességkibocsátó, másrészt jelentős mértékben befogadó is. Kibocsátó jellege a Zircen születettek iskolázottságával, párválasztásával kapcsolatos. A szociológusok az előbbit mobilitásnak, társadalmi szerkezetben való feljebb jutásnak, a befogadást pedig nagyobb részt országon belüli, de az idő haladtával az országhatárokon túli mozgásnak (migrációnak) nevezik. Az iskolázottsággal összefüggő mobilitás természetes kísérője a szülőhelytől távolabbi munkahely választása, ahol nagyobb a (mai szóval jelölt) kihívás, de valójában az anyagiak és a vonzó társadalmi presztízzsel bíró munkafeladatok vállalásának lehetősége is.

A helyben születettek mindegyike szívesen, mondhatni büszkén emlékezik azokra, akik messzi városokban szereztek elismerést maguknak. Szívesen emlékezünk Galambos Jánosra, aki előbb Afrikában, majd Amerikában lett a matematika egyetemi tanára; de büszkék vagyunk Boross Lászlóra is, aki a Magyar Nemzeti Galéria főmérnöke volt, és ugyanígy Andrássyné Cuhavölgyi Klárára, aki a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában végzett munkájával szerzett elismerést magának. Szalczer Lajosra is emlékezhetünk, aki az orvostudományban szerzett magának hírnevet. Ugyanúgy büszkeséggel emlékezhetünk Fodor Zsuzsára a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum igazgatójára, vagy Szalai Ildikóra is, aki a gyermekgyógyászat terén lett elismert. Örömeinkre, hosszan folytathatnánk a felsorolást.

Megemlítendő a Zircen befogadottak közül azok, akik városunkban találták meg szakmai érvényesülésük lehetőségét: mindenekelőtt Lux Sándor és Monspart László kórházigazgatók,

valamint Barna Lajos és Csudai Bertalan, a zirci általános iskola illetve a gimnázium igazgatói. Szót kell itt ejteni azokról is, akiket Zirc „nem bírt el”, akik szellemi kvalitásuk miatt vagy jobbra törő ambícióik miatt kerültek összeütközésbe a városiasság buktatóival, versenytársaikkal vagy a hivatallal. Itt nagyobb formátumú emberként kell említeni mindenekelőtt Békefi Antalt. Az ő 10-évi eredményes zirci munkálkodása, majd a távozása sok találgatásra adott okot.

Aztán említésre méltó a reményteli indulást követő, de tőlünk távozó Olasz Ferenc fotóművész és filmrendező vagy az ugyancsak kevés zirci működése során is magasabb célokkal kecsegtető Hajnóczy Gábor művészettörténész, vagy Ruttkai Miklián Eszter a Reguly Antal Múzeum volt igazgatója.

Még azokról is kell szólni, akik nyugdíjas éveikre választják a hazaköltözést. Így messzi országokból Orémusz József Belgiumból és Bujtás Antal Kanadából, Budapestről Boross László és Cuhavölgyi Klára vagy még fiatalabbként Friedsam Gabriella egészségügyi szakdolgozó jöttek vissza Zircre. Ők beszélhettek volna, illetve beszélhetnének a zirciségről, mely létezik, melyet idegrendszerünkben érzünk, de amit szóval kifejezni nem tudunk. Őket kellene kérdezni, hogy mi az, ami a szívüket visszahúzza.

Végül egy nagy visszatérőként kell megemlékezni P. Hardy Gilbertről, aki a dallasi katolikus egyetem dékánjaként vonult vissza kispapságának színhelyére, a zirci apátságba. Azzal a feladattal, hogy létrehozza azt a hittudományi főiskolát, amelyet 1950-ben a hatalom megszüntetett.

Az érintett időszakban Zircről történő deportálás jellegű tragikus, városunkra nézve megoldhatatlan hiányokat jelentő erőszakos népmozgás:

- **1944 nyarán a zsidó származású lakosság deportálása (70-80 fő)**
- **1945 februárjában a leventék erőszakos utaztatása**
- **1950 júniusában a ciszterci szerzetesközösség erőszakos elhurcolása (kb. 100-150 fő)**

Rájuk is emlékezzünk!

Irodalomjegyzék

1. A Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának Névtára az 1940-41-es iskolai évre (Székesfehérvár, 1940)
2. Badál Ede Álmos O.Cist: Endrédy Vendel a ciszterci pedagógus és mártírsorsú zirci apát (Budapest, 2012)
3. Cuhavölgyi Klára: A Bakony Egyesület jegyzőkönyvei (1931-1944) Elmesélem neked pályázat keretében 2013.
4. Dr. Horváth Konstantin: Zirc története (Veszprém, 1930)
5. Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Szerkesztette: Cúthné Gyóni Eszter (Budapest, 2013)
6. Grósz József és társai bűnpere (Szikra Kiadó, Budapest, 1951)
7. Lékai Lajos O.Cist: Ciszterciek: eszmény és valóság (Szent István Társulat, Budapest, 1991)
8. Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának története (Veszprém, 1978)